

4 Kompozice jazykového projevu (doc. PhDr. Milena Krobotová, CSc.)

Obsah kapitoly

Text kapitoly

Neexistuje zrcadlo, které by lépe odráželo obraz člověka, než jsou jeho slova.

(Juan Luis Vives, španělský humanista 16. st.)

Cíle

Po prostudování této kapitoly získáte předpoklady k tomu, abyste dokázali:

- Uvědomit si obsah pojmů slohová makrokompozice a mikrokompozice.
- Seznámit se s pojmy slohový postup a slohový útvar.
- Charakterizovat základní slohové útvary na základě postupu informačního, odborného, popisného a výkladového.
- Zvládnout kompozici jednotlivých slohových útvarů.
- Orientovat se v pojmech vertikální a horizontální členění textu.

Průvodce studiem

Máte před sebou další, poměrně obsáhlou kapitolu věnovanou teoretickému i praktickému pojednání o slohových postupech a útvarech (makrokompozici), ale také o vertikálním i horizontálním členění textu. Stejně jako v předcházejících kapitolách doplňujeme text o příklady i cvičení, na nichž si ověříte pochopení teoretického výkladu. Řešení opět najdete v příloženém Klíči. Přeji vám hodně úspěchů při studiu.

Doba potřebná ke studiu

Předpokládám, že studium kapitoly zvládnete za 4 hodiny.

4.1 Textová a tematická výstavba jazykového projevu ↑

Při výstavbě jazykového projevu je kompoziční složka neoddělitelná od složky jazykové. Rozlišujeme *textovou* a *tematickou výstavbu* jazykového projevu. *Tematická* výstavba je předmětem studia teorie literatury. *Textová* kompozice se dělí na *makrokompozici*, která se zabývá způsobem výstavby projevů jako celku, tj. slohovými postupy a útvary, a na *mikrokompozici*, která studuje členění textu, jeho odstupňování podle důležitosti apod.

Jazykový projev a jeho výstavba

4.2 Makrokompozice (slohové postupy a útvary) ↑

Uspořádání obsahových složek jazykového projevu, způsob řazení myšlenek v jednom promluvovém celku označujeme jako **slohový postup**, tj. způsob skládání textu. V konkrétních jazykových projevech obvykle nevyskytuje v čisté podobě. Jednotlivé slohové postupy mají své základní **slohové útvary (komunikáty)**, hotové, ucelené, obsahově i formálně uzavřené textové jednotky. Slohový postup je kategorie, slohový útvar je rezultat tohoto procesu.

Podle přístupu autora k danému tématu, k tomu, jak je rozvádí a jak řadí jednotlivé tematické složky, rozlišujeme několikery kompoziční postup:

- **Informační postup** (v podstatě nejjednodušší ze slohových postupů) podává základní informace; jeho forma bývá mluvená i psaná. Realizuje se v oblasti prostě sdělovací (jako zpráva, oznámení, dopis, stručné ústní sdělení, běžný rozhovor ap.); v oblasti odborné i administrativní, zvláště v úředních písemnostech (úřední dopis, žádost, potvrzenka aj.); v oblasti publicistické jako zprávy v denním tisku, inzeráty, reklamy ap., ale i jako zprávy rozhlasové nebo televizní.
- **Vyprávěcí postup** vystihuje nějakou událost, vlastní prožitek nebo příhodu v určitém sledu dějových prvků (časovém nebo příčinném); bývá ve formě mluvené, častěji však psané. Má základní útvar vyprávění a vyskytuje se hlavně ve stylových oblastech: prostě sdělovací (vyprávění příhod, zážitků, vzpomínek aj.); publicistické, v níž bývá součástí novinářských žánrů (reportáž, črta, fejeton), vyskytuje se také v televizních a rozhlasových reportážích.
- **Popisný postup** vystihuje základní znaky a vlastnosti popisovaného celku a zjišťuje, jak spolu tyto části souvisí; jeho forma je převážně psaná. Realizuje se v popisu, a to: v oblasti prostě sdělovací (dotazníky, seznamy, charakteristiky, posudky, životopisy ap.); v oblasti popularizační, praktické odborné (popisy, návody aj.); v oblasti vědeckonaučné (popisné partie vědeckých studií); v oblasti publicistické (popisy v reklamách, prospektech, cestopisech ap.).
- **Výkladový postup** srovnává různé jevy a objasňuje jejich vzájemné vztahy, zvláště vnitřní, tzn. že vysvětluje příčiny, vyvozuje logické závěry a podává zdůvodněné hodnocení; bývá ve formě mluvené i psané. K základním útvarům patří výklad (pojednání) a úvaha, které se navzájem liší objektivním nebo subjektivním přístupem autora. Uplatňují se: v oblasti odborné, prakticky odborné (předpisy, směrnice, zákony a výklady k nim, výklady v příručkách, v referátech a diskusích); v oblasti vědeckonaučné (odborné články, publikace, výkladové pasáže v učebnicích, ve vědeckých pojednáních, v přednáškách, odborných referátech, v odborných diskusích ap.); v oblasti publicistické v zásadních novinových článcích (úvodníky, politické komentáře), ve výkladech v publikacích, v prosloveh, v rozhlasových a televizních úvahách a besedách aj.

Pro zájemce

V odborné literatuře se setkáme někdy s termínem *atektonický text*. Jde o texty, kterým chybí kompoziční koncepce. Textem jsou proto, že autor je za text považuje, ale příjemce si musí takový text transponovat do srozumitelné podoby. Těmto textům chybí textová gramatika, logika, perspektiva postupu, nemají jasné obsahové a významové členění. Vyskytují se zvláště v dětské řeči, u lidí postižených endogenními psychózami (schizofrenií aj.), v stavech rozličných depresí, nepříčetnosti, opilosti, vysokého stupně duševní únavy aj. Atektonické texty jsou však i projevy spontánní, improvizované, vnitřní řeč apod. Atektonickou podobu mohou mít improvizované diskusní příspěvky. Mluví je zaujat obsahem příspěvku a nemyslí přitom na jeho formální podobu. Logické uspořádání textu je obvykle správné, ale textová gramatika, gramatická struktura vět neodpovídá jazykovým normám. Při sledování takového textu, který bývá často doprovázen výraznou intonací, mimikou, gestikulací apod., vidíme nedostatky v gramatice textu tehdy, když se např. záznam projevu transformuje do písemné podoby. Můžeme připomenout, že právě atektonické postupy v próze umožnily J. Joyceovi (1882 - 1941) zmodernizovat počátkem našeho století evropskou prózu. J. Joyce využíval techniky atektonických postupů na seizmografický zápis proudu vědomí (stream of consciousness), aby odhalil podoby textu ještě v jeho zárodečné podobě, ve stavu zrodu, a co nejvíce vnikl do nitra člověka. U nás techniky atektoniky využíval např. B. Hrabal (celá próza Taneční hodiny je napsána jako jediná věta). Do kategorie atektonických textů lze zařadit také osnovy, náčrty, skici, koncepty významných umělců a vědců aj.

4.2.1 Slohové útvary na základě postupu informačního ↑

Útvary jsou jednoduché, uplatňují se v oblasti hovorové, publicistické, populárně vědecké, a zejména v administrativní. Obvykle je dělíme na útvary **oznamovací**, **dokumentární** a **heslovité**.

Útvary oznamovací jsou různorodé, od stručných zákazů (*Kouření zakázáno! Pozor!*) až po rozsáhlé úřední vyhlášky. Vždy je znám autor i adresát. Obsahově nejsou všeobecné, stylizací a celkovým slohovým uspořádáním jsou různorodé. Patří k nim:

- **Oznámení.** Týká se události, která se stane (např. připravovaná akce, oslava). V závěru bývá připojena výzva k účasti. Vždy je třeba uvést konkrétní údaje, dobu a místo konání akce.

Příklad

Oznámení

Klub Mladých ochránců přírody při Základní škole Svornosti v Olomouci pořádá v sobotu dne 30. ledna 2013 v 18.00 hodin v budově Domu dětí a mládeže *Večer otázek a odpovědí*. Promluví zástupci ochránců přírody z okresu Olomouc a jistě zodpoví všechny vaše dotazy.

Na návštěvu všech, kteří se zajímají o naši přírodu, se těší

členové klubu Mladých ochránců přírody

- Za určitý druh oznámení můžeme považovat **komuniké**. Jde o úřední vyhlášení státně politického charakteru (např. komuniké ze setkání státních představitelů). Je stylizováno abstraktněji, neboť se obvykle týká širšího okruhu otázek a přitom platí na delší období než konkrétní oznámení. Obsahuje dlouhé věty, rozsáhlá souvětí, výčtové konstrukce aj.

- **Pozvánka** je adresné oznámení akce spojené s výzvou, žádostí nebo prosbou o účast. Musí být vždy obsahově úplná (datum, místo konání, hodina konání, název akce, na kterou zveme). Správně sestavená pozvánka uvádí také časové rozpětí určené na projednávání bodů programu. V závěru je podpis organizátora a jeho funkční zařazení. Oficiální pozvánky plní nejen funkci pozvání, výzvy k účasti, ale i důležitou funkci informační.

Jak vhodně
pozvat

Pro zájemce

Pro pozvání krátkým osobním dopisem (většinou psaným rukou) se rozhodnete tehdy, když zvete pouze malý počet osob, s nimiž se dobře znáte nebo na jejichž přítomnosti vám mimořádně záleží. A přejete-li si, aby se někdo z vašich známých vámi pořádané akce určitě zúčastnil, můžete i na oficiální tištěnou pozvánku připsat rukou drobný vzkaz, např. *Vaše účast by nám byla velkou ctí; Tvoje / Vaše přítomnost by nás velmi potěšila; já i má rodina bychom se s Tebou / s Vámi rádi po delší době opět setkali; přijď určitě, čekám Tě* apod.

- **Inzeráty** jsou krátké oznamovací útvary. Sugestivním způsobem oznamují možnost transakce komerčního, ale také soukromého charakteru. I když jde o velmi stručný text, nezbytná je jeho srozumitelnost.

-
-

Posuďte uvedené inzeráty z hlediska srozumitelnosti a zajímavosti:

- Jawa 125, silnič., závod., velmi rychlá, část. možno na spl. Zn. 15 000 Kč - 5355.
- Dvě 17/168 a 17/170, se zájmem o sport, hledají dva přátele. Zn. Sport.

Vizitky se staly nedílnou součástí osobního i pracovního života. Zatlačily do pozadí papírky i diáře s adresami. I ony mají svá pravidla. Každá vizitka prozrazuje vkus majitele. Rozlišujeme čtyři základní druhy vizitek:

Srozumitelnost
a vhodnost

- **Vizitka osobní** obsahuje pouze jméno a příjmení, případně akademický titul, neuvádí se na ní adresa ani telefon. U nás se často nepoužívá, neboť se nejlépe hodí do kytice růží osobě, která ví, na jakém telefonním čísle nebo na jaké adrese má poděkovat.
- **Vizitka soukromá** obsahuje kromě jména a příjmení také soukromou adresu, případně číslo telefonu. Je třeba ji rozdávat velmi uvážlivě, pokud nechcete, abyste pro své kolegy byli i doma v práci.
- **Vizitka obchodní, služební** uvádí jméno a příjmení, název a adresu zaměstnavatele, u podnikatele jméno firmy, funkci v zaměstnání a adresu, telefon, fax, popř. e-mail do zaměstnání. Má-li podnik či firma své logo (znak), nemělo by na vizitce chybět.
- **Vizitka kombinovaná** obsahuje jak osobní, tak pracovní údaje. Její praktičnost je pochopitelně neoddiskutovatelná, platí o ní však to, co jsem uvedla u vizitky soukromé. Proto se vyplatí mít vizitky dvojí. Záleží pak už jen na vás, které použijete.

Pro zájemce

Vizitku lze použít také k zaslání vzkazu. K tomu slouží řada mezinárodně uznávaných a z francouzštiny převzatých zkratk, které píšeme do jejího levého rohu, př. *P. F.* (pour feliciter, blahopřání k novému roku), *P. R.* (pour remercier, poděkování) aj. Při výběru designu vizitek pamatujte na to, že méně znamená více. Vizitka „přeplácaná“ zlatými kudrlinkami nesevědí o dobrém vkusu. Také není vhodné experimentovat s rozměrem. Kulatá, hranatá nebo velká vizitka se vám třeba líbí, ale bohužel se často nevejde ani do vizitkáře, ani do peněženky.

Korespondenční úkol 2

Navrhněte vaši soukromou a služební vizitku. Nezapomeňte uplatnit uvedené zásady!

Pro zájemce

Pojmy *vizitka* a *navštívenka* jsou někdy i ve slovnících uváděny jako synonyma, výraz *navštívenka* je však mnohem úžeji vymezen. Podle *Slovníku spisovného jazyka českého* se jedná o lístek malého formátu z tužšího papíru se jménem majitele, popř. s jeho titulem, adresou ap., nebo podle novějšího *Slovníku spisovné češtiny* jde o lístek s vytištěným osobním jménem (užívaný ve společenském styku). Oproti tomu *vizitka* může znamenat také lístek podobného charakteru umístěný na dveřích, nebo v jiném významu i doklad, reputace. *Vizitka* je výraz obecně používanější, jedním z důvodů bude jistě i nespécifikovanost její podoby a také skutečnost, že ve slově *navštívenka* pocítujeme souvislost se slovesem *navštívit*, ačkoli nemusí být vždy přímou výzvou k návštěvě. Měli bychom ve svých projevech rozlišovat uvedené pojmy.

Další slohové útvary oznamovací

Vše musí
upoutat

- **Plakát.** Poskytuje na první pohled výrazně a poutavě základní informace, a proto je jeho jazyková i mimojazyková složka přehledná, jednoduchá a obě mají spolu tvořit kompaktní celek. Projev je stručný, ale přitom přehledně členěný, aby upoutal a byl na první pohled srozumitelný.
- **Vyhláška.** V podstatě jde o direktivy adresované veřejnosti (např. zápis dětí do školy, očkování psů, školení řidičů motorových vozidel aj.). Její text nemusí být přitažlivý a variabilní. Základní požadavky jsou: přehlednost, srozumitelnost a jednoznačnost. Lze použít i pomocných prostředků, např. barevné zdůraznění, výrazné umístění textu aj.
- **Směrnice.** Tematicky specializované jednoznačné nařízení. Jde o praktické pokyny k práci, k tomu, jak konkrétně vykonávat určitou povinnost. Nejčastěji se vydává jako doplňující a kompletující text.
- **Oběžníky.** Jsou v podstatě vyhlášky, oznámení a směrnice, které se posílají přímo adresátovi. Bývají konkrétnější, jednotlivé požadavky jsou komentovány. Adresát na nich stvrzuje podpisem, že vzal jejich obsah na vědomí.
- **Tiráž.** Obsahuje technické údaje na konci knihy, novin nebo časopisu.
- **Viněta.** Nálepka, štítek, označující firmu a některé vlastnosti zboží. Jde o určitý druh inzerátu.
- **Text na obalu a titulní straně** knihy je více než oficiální oznámení. Je to jistý druh reklamně stylizovaného textu, který má v současné době více funkcí než jenom pojmenovávat.

Průvodce studiem

Seznámila jsem vás s některými slohovými útvary, které jsou založeny na principu oznámení a uvádějí, co se teprve stane. Nyní přikročíme k útvarům, založeným na principu zprávy. Informují o tom, co se již stalo. Budeme postupovat shodně. Přeji hodně zdaru v dalším studiu.

Informujeme a
hodnotíme

- **Zpráva** informuje adresáta o tom, co se událo. Vždy má být aktuální, relativně úplná, jednoznačná, přehledná, objektivní, výstižná. Obvykle nejen konstatuje, ale také stručně hodnotí. V praxi rozlišujeme různé druhy zpráv. V administrativě jsou to zprávy **informační** (informují o situaci, věci, události), **kontrolní** (přinášejí kritický pohled na situaci, věc, událost), **rozborové** (mají komplexnější charakter, jsou rozsáhlejší, odůvodňují, dokládají a vysvětlují). Zvláštní strukturu mají **novinové zprávy**. Jde o tzv. sestupnou perspektivu (postupují od nejdůležitějších věcí k méně důležitým). To, co je nejdůležitější, bývá obsaženo v titulku. V závěru se opakují závažnější údaje ze začátku, protože obsah titulku může při prvním přečtení nebo poslechu uniknout, a tím unikne jádro celé zprávy. Vlastní sdělení je zpravidla jednoduché, nic se v něm nevysvětluje.
- **Riport** je útvar bohatěji členěný než zpráva, zvláště horizontálním směrem. Od reportáže se odlišuje větší faktografickou nasyceností a tím, že sleduje jednu věc z více hledisek, popisuje ji a referuje o ní jako o hotové. V reportáži se sleduje věc více v pohybu, popisuje se vývoj a změna. Průběh reportáže je také dynamičtější a osobitější než intelektuálně koncipovaný riport.
- **Interview** (-vjú-) je osobitým způsobem stylizovaný druh zprávy. Má dialogickou formu a autentickým způsobem informuje o různých skutečnostech. Osoba, která rozhovor řídí, musí klást provokující otázky, ale současně je tematicky usměrňovat. Odpovědi by měly tvořit kompaktní celek. Pozor! Nikdy nezačínajte odpověď stejnou formulací, jakou měla otázka. Jde o stylistický nedostatek. Interview se může uskutečnit mluvenou i psanou formou, může se publikovat doslovně nebo zkráceně, může mít více vlastností zprávy, ale i reportáže nebo fejetonu. K získání pohotovosti ve vyjadřování slouží celá řada cvičení. Některá z nich jsou velmi oblíbená u žáků i studentů. Rádi si kladou „základní“ otázky, na které vtipně odpovídají. Cvičení vedou ke kreativě a pohotovosti vyjádření.

Vyjádření a
situace

Následující ukázky jsou přepsány z diktafonového záznamu, nejsou upravovány ani jinak dotvářeny.

A: Co bys dělal, kdy ses zamotal do mucholapky.

B: Nesnažil bych se vyprostit, protože by to bylo zbytečné, a oddal bych se meditacím.

(Student)

A: Proč v zámku u dveří nebydlí princezna?

B: Nechce prožívat klíčové momenty.

(Žákyně 9. třída)

A: Proč se medvědi neopalují?

B: Protože se jim zdá, že už jsou dost hnědí. // Nemají na opalování postavu. // Obtížně sundávají kožich.

(Žáci 5. třída)

Útvary dokumentární. Jejich základní funkce je dokumentovat a registrovat určitá sdělení.

K nejčastějším patří zápis, který může mít různé podoby.

Zápisy. Píšeme je z různých porad, zasedání, schůzí apod. Každý zápis zachycuje průběh nějakého jednání. Musí obsahovat:

Průběh jednání
v bodech

- záhlaví (nadpis, datum, místo konání akce, dobu konání, počet přítomných, nepřítomné);
- jádro (zahájení, záznam o referátu, diskusi, usnesení);
- závěr (datum vyhotovení zápisu, jméno zapisovatele s jeho vlastnoručním podpisem a parafu pracovníka, který jednání vedl, anebo byl pověřen kontrolou správnosti zápisu).

V praxi rozeznáváme:

- **Stručné zápisy (záznamy)**, které zachycují průběh pravidelně se opakujících interních porad. Jsou v nich uvedeny výsledky jednání, uložené úkoly, jména odpovědných pracovníků a termíny plnění úkolů. Předností těchto zápisů je dobrá přehlednost a orientace, neboť na levé straně se obvykle uvádí jméno odpovědného pracovníka a na pravé straně termíny plnění úkolů.
- **Podrobnější zápisy** mají stejnou úpravu, ale u jednotlivých bodů se uvádějí krátké obsahy přednesených referátů a diskusních příspěvků i jména účastníků, kteří referovali nebo diskutovali. Podle okolností a situace někdy obsahují doslovně citované připomínky a vyjádření přítomných.
- **Doslovné zápisy (protokoly)** se pořizují na zvláště důležitých poradách, konferencích, na soudních zasedáních a při projednávání sporu. Jsou obsáhlejší a slohově více kompaktní. O výpis z protokolu můžeme požádat (např. jako doklad pro určité spisy nebo pro potřebu jiné instituce). Výpis je vždy doslovný a musí být ověřen.
- **Zápisy o jednání s návštěvou** mají být stručné, jasné a věcné. Obsahují jména, funkce a zaměstnavatele účastníků, s nimiž bylo jednáno, datum a místo jednání, stručný obsah jednání a jeho výsledky. Zápisy o důležitých záležitostech zpravidla podepisují všichni účastníci jednání.

Útvary heslovité. Jde o útvary nekontextové, jazykově velmi úsporné, stručné. Využívá se v nich zkratků či značek, obsahují i další grafické prostředky (podtrhávání, zatrhávání apod.). Dělíme je na:

Doplňujeme a
vyplňujeme

- **soupisy** (program, rozvrh práce, inventář, účtový zápis, prezenční listina, výkaz, abecední seznam aj.);
- **tiskoviny** (výzkumný dotazník, školní vysvědčení, šekový výplatní lístek, poštovní průvodka apod.).

Ze stylistického hlediska jsou tyto texty dvojí:

- doplňujeme jen údaj (faktury, školní vysvědčení aj.);
- vyplňujeme je, odpovídáme na otázky (dotazníky, testy aj.).

Dotazníky se obvykle zpracovávají statisticky, a proto je důležité, aby byly vyplněny jednotně, věcně, stručně a přehledně. Používá se jmenného vyjadřování (převažují substantiva), zkratk, značek, šablonovitého nevětného vyjadřování (heslovitého), slovník je jednoduchý. Druhem dotazníků jsou **anketní dotazníky** - zjišťují se jimi názory veřejnosti na určitý problém; jsou východiskem akcí, které mají podat přehled mínění o určitém problému, popř. vyhodnocují (obliba sportovců, politiků aj.).

Testy dělíme je podle stupně ověřitelnosti a rozsahu na *standardizované* a *nestandardizované*. Musí být spolehlivé, citlivé, jednotlivé části stejnorodé; mají skutečně postihovat to, na co jsou zaměřeny (např. psychologické testy, didaktické testy aj.). Dělíme je na *diagnostické* (zjišťují současný stav) a na *prognostické* (předvídají další události). Mohou být *verbální* (vyjádřené slovy), nebo *neverbální* (používají mimojazykových prostředků, např. grafických). Jsou založeny buď na *výběru* (podtržení, škrtnutí), nebo na *doplnění* odpovědi (jmen, názvů, dat, míst aj.).

4.2.2 Slohové útvary na základě postupu vyprávěcího ↑

Při vyprávěcím postupu se rozvíjejí myšlenky se zřetelem k plynutí jevu v čase. Jde o nejbohatší slohový postup, a proto i použití vyjadřovacích prostředků musí být pestré.

Děj musí
upoutat

Vypravování je slohový útvar, který podává jedinečné dějové pásmo. Jeho jednotlivé složky na sebe navazují časově nebo příčinně. Slohový postup se formoval od nejstarších ústních vyprávění přes bajky, pověsti, pohádky, rozsáhlé romány až po nejmodernější postupy v současné umělecké próze. Absorboval do sebe největší množství výrazových prostředků. Realizuje se písemně i ústně, monologicky i dialogicky, vyprávěním autora, využíváním vnější i vnitřní řeči jednajících postav.

V **prostém vypravování** řadíme dějové složky v takovém pořadí, v jakém probíhaly ve skutečnosti podle časového sledu. Jejich správná volba má vliv na spád děje. Z kompozičního hlediska by vypravování mělo obsahovat čtyři části:

- **seznámení s prostředím** (s osobami, se situací aj.);
- **zápletku** (vyvíjí se dějové napětí);
- **vyvrcholení zápletky** (dějové napětí stoupá až k vyvrcholení);
- **rozuzlení** (situace se řeší, adresát se zbavuje pocitu napětí).

Vedle správného uspořádání kompozičních složek je důležitý **výběr vhodných jazykových prostředků**. Mám na mysli zvláště:

- synonyma (různá slova stejného významu), př. *povídat, hovořit, říkat, myslet si, vzpomínat, vyprávět...*,
- vhodnou volbu sloves (vyvarovat se opakování sloves *být, mít* aj.),
- přívlastky u podstatných jmen (*nová moderní budova, krásná a rozlehlá zahrada*),
- prostředky citově zabarvené, př. *fňukat, brečet, bublat...*,
- prostředky frazeologické, př. obrazná pojmenování (*lví podíl, na vlas stejný*), rčení (*mít pro strach uděláno, vypálit rybník*), přirovnání (*mokrý jako myš, spí jako by ho do vody hodil*) apod.

Vyhledejte v textu synonyma a všimněte si jejich funkce:

O kničlavé holčičce

Děti mají být čiperné a veselé. To zas byla jednou taková holčička, ta byla pořád taková rozvrzaná, ubřečená, rozbřečená, no - nic pořádného s ní nebylo. Nebyla ani trochu veselá a dobré mysli. Jak se jí něco sebemenšího stalo, jak jí něco sebemenšího nebylo vhod, hned se dala do ukrutného breku a ječela a kničela a kňourala, až to všem lidem ušima trhlo. Takové nabřečené a ukničené dítě, to je na světě tuze protivná věc. Bydlil tam nablízku jeden pán a ta holčička pořád tak kničela a brečela a toho pána to moc rušilo, protože nemohl klidně číst ve svých kouzelnických knihách, a on už nemohl to ustavičné kničení a brečení vydržet, a tak se na to moc rozzlobil, že bez dlouhého rozmyšlení proměnil tu holčičku, víte v co? No bože, to přece není tak těžké uhadnout: proměnil ji v kničavé kolo u vozu! V takové kolo, co vrže a skřípe, kňourá a kvičí a kničí.

(K. Čapek)

Mezi další dynamické prostředky vypravování patří **přímá řeč**. Nezapomeňte, že v textu ji obvykle dáváme do uvozovek a oddělujeme tak od řeči autorské. V současné době se v moderní próze stírá rozdíl mezi řečí přímou a řečí autorskou, působivosti se dosahuje volným řazením jednotlivých myšlenek. Tento způsob psaní (alespoň ze začátku) nedoporučuji.

Od prostého vypravování se odlišuje **umělecké vypravování**, které je stylisticky a kompozičně nejpropracovanější v umělecké literatuře.

Dějový popis zachycuje pravidelně se opakující děj nebo děj zákonitě probíhající. Na rozdíl od vypravování postrádá dějové napětí, nevystihuje jedinečnost děje, ale jeho pravidelnost, dějové složky se řadí pouze v časovém sledu tak, jak probíhaly. Stojí na rozhraní mezi vyprávěním a vlastním popisem.

Příklad

Dějový popis

Vyjdeme opět od Prašné brány a kolem Pachtova paláce přejdeme na Ovocný trh, kde věnujeme pozornost Karolinu a Tylovu divadlu, odtud jdeme dále Rytířskou ulicí... pokračujeme na Uhelný trh a Martinskou ulicí ke kostelu sv. Martina ve zdi, do ulice Na Pernštýně a Bartolomějskou ulicí do ulice Karolíny Světlé, kde stojí jedna ze tří pražských románských rotund, kaple sv. Kříže... Vrátime se na Křižovnické náměstí a zde si prohlédneme vzácné památky - kostel sv. Salvátora, kostel sv. Františka a Staroměstskou mosteckou věž s krásným výhledem na Karlův most a hradčanské panoráma. Prohlídkou Karlova mostu končíme procházky po Starém Městě.

(Podle C. Rybára)

4.2.3 Slohové útvary na základě postupu popisného ↑

Cílem slohových útvarů na základě postupu popisného je **vystihnout podobu**, popř. **uspořádání** nějakého objektu na základě smyslového vnímání, zvláště pozorování, a to tak, aby si adresát mohl udělat představu o popisovaném předmětu. Důležité je **správné pojmenování** objektů a vlastností jejich částí. Vhodnými spojeními slov a správnou výstavbou věty se vyjadřují vztahy mezi částmi objektu a složkami děje.

Vhodné výrazy
a výstižnost

Popis stylizujeme vždy se zřetelem k adresátům, kterým je určen, a k účelu popisu (reklamní informace, popis jako východisko k odbornému výkladu nebo úvaze aj.).

Jak
postupujeme

Při nácvičku popisu ve školní praxi postupujeme:

- od celku k částem,
- od znaků nápadných k méně nápadným,
- od znaků důležitých k podružným,
- zleva doprava nebo zdola nahoru apod.

Vhodné je při popisu srovnání s jiným předmětem (osobou, dějem...), protože představa se tak stane konkrétnější.

Popis dělíme na:

- popis prostý,
- popis odborný,
- popis umělecký,
- popis publicistický.

Popis prostý úplně a soustavně vypočítává hlavní části a vlastnosti popisovaného objektu. Ve školní praxi se často vyskytují tzv. *úplné popisy*, s nimiž se můžete setkat ve starší próze (např. v dílech B. Němcové, A. Jiráska, V. Ráise aj.), někdy ho však využívají i současní spisovatelé (př. O. Pavel). Častěji než úplný popis se vyskytuje *výběrový popis*, který uvádí pouze podstatné znaky. Vynechávají se ty části popisovaného objektu, které vyplývají z vlastního pojmenování (u koně nebo u psa neuvádíme, že má hlavu, nohy, trup, ale jen jeho rasu a další podstatné znaky).

Popis prostý

Příklad

(Ale můj nevlastní strejda Prošek, pro mě zajímavější než všichni vlastní, šel na to jinak. Opatřil si od sedláka Nováka štěně vlčáka a dal mu jméno Holan, podle slavné pražské špeditérské firmy.) Však by také Holan mohl stěhovat nábytek. Měl mohutnou hrud', silné nohy a obrovskou tlamu a nos mu ještě navíc koukal z čumáku ven a světla měl žlutá a přemýšlivá, jenže za těma očima bylo ještě něco schovaného. Byly to vlčí oči. Někde se prostě v kolejích jeho příbuzenských vztahů něco přihodilo a Holan byl v podstatě vlk. Valil se ještě jako štěněčí kulička s vypoulenými kukadly a už zabíjel slepice. (Podle O. Pavla)

Popis pracovního postupu tvoří přechod mezi popisem prostým a popisem odborným. Jde o popis věcný, neosobní, rozsahem nevelký. Najdeme ho v kuchařské knize nebo v různých návodech, v poučeních apod. Uvádí se v něm, jak máme postupovat při různých pracovních úkonech (např. využívání strojů nebo jejich součástí, při vaření, sestavování modelů apod.). Jde o adresné texty psané v 1. nebo ve 2. osobě množného čísla (*přidáme, spojíme; přidáte, spojíte*). Návod obsahuje někdy slovesa v rozkazovacím způsobu. Slovník popisu je jednoznačný, jde o popis věcný, neosobní, rozsahem není velký.

Popis
pracovního
postupu

Pro zájemce

Popis pracovního postupu někdy najdete v umělecké literatuře. Nejde jen o strohý výčet, ale přístup v každém případě čtenáře zaujme.

Jan Neruda: Skopové s marjánkou

Vezmi maso skopcem dané, / vysoký ocásek zvané / čili „šrůtka“; to je zkrátka / od žebírek vzatá částka. / Vem též brambory ze sklípku, / česneku vem stroužky dvoje, / jíšku z hovězího loje, / vonné marjánky též ždibku. / A teď kuchařka necht' hledí, / at' se masu v teple daří, / pak at' polívku z něj scedí, / brambory v ní povaří, / a pak - ale nespíchej! - / zapraž znovu vše to smíchej / s masem - v krásné snaze tajné, / by vše vřelo v chuti stejné. / Pochutnáš si: v mísy lůně / rozloží se oblak vůně.

E. Rostand: Cyrano z Bergeracu - Podrobná příprava mandlových tartelek

V míse do zpěnění tři / žloutky, tři; / doskoč pro mandlové mléko / a pak přidej ke všemu / do krému / citronátu slabé deko. / Vtěsnej horním otvorem / do forem / třené těsto doplň džemem, / načež lžící po lžici / směsici / zakap nachystaným krémem; / do trouby pak všechno vraž, / a když dbáš, / aby obsah z forem netek, / za hodinu zardí se / na míse / šik mandlových tartelek!

Popis odborný bývá relativně úplný, systematický a podrobný, nejčastěji se vyskytuje ve stylové oblasti odborné. Vypočítává znaky a vlastnosti základní i podružné, srovnává je a uvádí v náležitých vztazích. Může obsahovat také ilustrace, grafy, tabulky apod. Převažuje jmenné vyjadřování (zvláště vysoká je frekvence podstatných jmen). Obsahuje několikanásobné větné členy, kterými dosahujeme vysokou míru hutnosti textu. V odborném popisu se mnohdy nepřihlíží ke konateli děje, činnosti se vyjadřují bez zřetele k tomu, kdo děj koná. Proto se často užívá sloves v trpném rodě (*Znehybnění poraněné kosti se provádí přiložením a připevněním dlah.*).

Popis odborný

Příklad

Všimněte si několikanásobných větných členů:

Je to osobní automobil, který svými parametry i vzhledem a koncepcí představuje velmi výkonný a po všech stránkách kvalitní a pohodlný automobil v kategorii středních vozů... Provozní brzda je dvouokruhová, kapalinová, vpředu kotoučová, vzadu bubnová s omezovačem brzdného účinku v závislosti na zatížení přední nápravy.

Součástí odborného popisu je použití **termínů**. Ke zdůraznění slouží funkční opakování, zvláště podstatných a přídavných jmen.

Příklad

Praha je hlavní město České republiky. Svou velikostí se řadí mezi velkoměsta. Praha leží téměř uprostřed Čech.

Odborný popis někdy dělíme na *teoretický*, *praktický* a *popularizační*.

- *Teoretický popis* je podrobný, důsledně vychází z věcných souvislostí, využívá termínů. Vyskytuje se hlavně v oblasti vědecké, naukové.
- *Praktický a popularizační popis* již neklade tak vysoké požadavky na přesnost a není tak podrobný. Je přístupnější a mohou se v něm vyskytnout i slangové výrazy nebo profesionalismy (např. u popisu práce pro sestavení modelu letadla výraz *výškovka* ve smyslu „výškové kormidlo“).

Příklad

Popularizační popis

Kuna je skutečně rozkošná šelmička a člověku je skoro líto, že toto milé zvířátko nosí na své těle malé jmění, pro něž ho chamtivý člověk bezmála vyhubil.

Tvář kuny neprozrazuje divokost nebo krvelačnost šelmy, malá očka se dívají bystře a pozorně a dokazují, že majitelka vede noční život. Tlamičku má krátkou s tupým nosíkem, takže nemůže uchopit větší zvíře. Proto je kuna celkem málo škodlivá.

Po staletí žila kuna skalní na půdách českých vesniček, na střechách sýpek a zámků, aniž by si byl kdo na ni stěžoval. Říkalo se jí kuna domácí. Tu a tam sice ukradla holoubata nebo povraždila kuřata v nezavřeném kurníku, ale byla vždy takovou kavalírkou, že tyto krádeže činila mimo okruh své vesnice nebo aspoň stavení, v němž bydlila. Mnohem větší zálibu má každá kuna ve zrajícím ovoci...

(Podle Naše zoo)

Umělecký popis (líčení). Jde o popis subjektivně zbarvený, který ztvárňuje skutečnost podle autorových představ. Častá jsou přirovnání a vysokou frekvenci mají zvláště slovesa (*nacházet se, rozkládat se, táhnout se*) a slovesná přídavná jména (*ležící, táhnoucí se, umístěný* aj.). Popis v uměleckém díle však působí retardačně (zpomaluje spád děje), a proto se mu současná próza jako celku vyhýbá, anebo dochází k jeho dynamizaci, např. použitím personifikace, srovnání, kontrastu, dějového pojetí popisu apod.

Umělecký popis

Příklad

Francin zapaloval v kanceláři dvě bachraté lampy s kulatými knoty, dvě lampy neustále brblající jako dvě domovnice, lampy, které stály na okrajích ohromného stolu, lampy, které vydávaly teplo jako kamínka, lampy, které s ohromným apetitem mlsaly petrolej. Zelená stínítka těch buclatých lamp skoro podle pravítka odřezávala prostor světla a stínu tak, že když jsem se dívala oknem do kanceláře, Francin byl vždycky rozstříhaný na Francina politého vitriolem a na Francina, kterého pohltilo přítmí. Mosazné mašinky, ve kterých se pohyboval horizontálním šroubem stahovaný nebo vytahovaný knot, ty mosazné košíčky měly ohromný tah, tolik potřebovaly ty Francinovy lampy kyslíku, že vysávaly kolem sebe vzduch, takže když Francin položil cigaretu do blízkosti lamp, mosazné česno vsrkávalo stuhy modrého dýmu a cigaretový dým, jak se dostal do magického okruhu těch bachratých lamp, neúprosně byl vsrkáván a tahem skleněného cylindru požírán plamenem, který nad kloboučkem svítil zelenkavě jak světlo, které vydává ztrouchnivělý pařez, světlo jak bludička, jak oheň svatého Eliáše, jak Duch svatý, který sestoupil v podobě fialového plamínku, vznášejícího se nad tučným žlutým světlem kulatého knotu...

(Podle B. Hrabala)

Publicistický popis. Jde o dosud nevyhraněný slohový útvar, protože popis je pro publicistický styl příliš statický. Bývá součástí zpráv, opírá se o něho např. reportáž, prvky uměleckého popisu se mohou vyskytovat ve fejetonu. Podrobné popisy se uplatní zvláště při komentování sportovních utkání.

Publicistický popis

Úkol 45

Zamyslete se nad tím, ke kterému popisu byste přiřadili uvedené ukázky:

Kouzelník od F. Tichého

Do výškového formátu je vkomponována třičtvrtěční figura muže en face v černém fraku a bílém cylindru; nad rukama se vznáší oblouk letících karet, karty jsou i v ruce kouzelníka. Figura vystupuje plynulými obrysy ostře z plošného pozadí, vertikálně děleného na dvě přibližně stejně široké plochy, z nichž levá je provedena v teplých červených, pravá v chladných zelených tónech.

(Podle V. Formánka)

Kopce se modraly v mživém prostoru, v parách se ztrácely v druhém pásmu hor, za tím v třetím, až se vytratily v

rozprášený nebesklon. Nížiny vydechovaly ze sebe lehoučký stříbřitý zákal, vzdušný a měkký jako mlžný háv. Byly jimi zapřeny vzdálené lesy i osamělé body stromoví, čárky rovných topolů i šedé stuhy cest, svinuté v polích jak odpočívající hád'ata.

(Podle V. Mrštíka)

Další slohové útvary založené na popisném postupu

K těmto útvarům řadíme: *životopis*, *charakteristiku*, *posudek*, *recenzi*.

- **Životopis.** V praxi rozlišujeme *vlastní životopis* a *životopis (biografii) jiné osoby* (máme na mysli např. životopis umělce, politika, sportovce ap.). **Vlastní životopis** je zvláštní druh charakteristiky (autocharakteristika), v níž převažují konkrétní faktografické údaje a hodnotící údaje se potlačují. Forma životopisu můžeme být *strukturovaná* nebo může jít o *volné vypravování*. V současné době převažuje psaní tzv. *strukturovaného životopisu* a některé instituce tuto formu přímo vyžadují (mnohdy i dávají žadateli osnovu, kterou je třeba dodržet). Všechny údaje píšeme s co největší objektivností. V závěru nezapomeneme uvést datum a životopis vždy **vlastnoručně podepíšeme**.

Životopis

- **Charakteristika.** Důležitá je názornost, které dosáhneme např. použitím vhodného přirovnání. Uvedený slohový útvar má několik modifikací. Rozlišujeme *charakteristiku vnější* (popis osoby - zdůrazňuje ty vnější rysy, které prozrazují vlastnosti charakterizované osoby) a *charakteristiku vnitřní* (popis povahových vlastností). Dále rozlišujeme *charakteristiku individuální* (popis osobnosti) a *skupinovou* (popis určitého kolektivu, např. třídy), *charakteristiku přímou* (přímé označení vlastnosti) a *nepřímou* (popis chování a reakcí osoby, z něhož si závěry vyvodí adresát sám).

Charakteristika

- **Posudek.** Jde o útvar odborného stylu. Posudky se píše o vědeckých pracích, výzkumných projektech, rukopisech apod. Objektivně se uvádějí klady i nedostatky posuzovaného díla, závěry jsou vždy doloženy konkrétními příklady a argumenty. Členění posudku je přehledné, aby byla možná rychlá orientace v textu. Doporučujeme začít každý posudek výčtem kladů a teprve potom uvádět připomínky. V závěru nezapomeneme napsat datum a hodnotitel se musí vlastnoručně podepsat.

Posudek

- **Recenze.** Podobou a funkcí souvisí s posudkem. Jde o zhodnocení publikovaného, již hotového díla (např. inscenace divadelní hry, nové knihy apod.). Autor nejprve stručně informuje o recenzované práci (lze uvést i základní bibliografická data autora), pak následuje věcný a objektivní rozbor textu se zaměřením na nejdůležitější problémy (klady i zápory autorova přístupu). Do textu lze zařadit také srovnání s jinými díly podobného zaměření. V závěru nezapomeneme zhodnotit celkový dojem práce. **Pozor!** Kdybychom probrali a vysvětlili jen obsah a význam práce, šlo by o *interpretaci*, kdybychom uplatnili jen kritický pohled, šlo by o *kritiku*. Recenze stojí mezi těmito oběma útvary.

Recenze

Průvodce studiem

Ukončili jsem stručné seznámení se slohovým útvarem vyprávěcím a popisným. Máte nárok na delší přestávku. Plně ji využijte k regeneraci, ale nezapomínejte na to, že byste se měli brzy k textu vrátit a zabývat se slohovým postupem výkladovým.

4.2.4 Slohové útvary na základě postupu výkladového ↑

Uvedené útvary se nejčastěji vyskytují v odborné stylové oblasti, a proto obsahují data, údaje, odborné termíny domácího i cizího původu, vše, co odborný text vyžaduje. Jde o přísně logické texty, v nichž jednotlivé myšlenky a závěry spolu navzájem souvisejí. K

těmto útvarům řadíme: *výklad, pojednání, úvahu.*

Výklad

- **Výklad** popularizuje výsledky vědeckého bádání a obvykle je zjednodušuje. Vědecké závěry *zprostředkovává, ale nerozvíjí je*. Když podává jen souhrn poznatků, blíží se odbornému popisu a má charakter odborné informace (např. některé pasáže v učebnicích). Struktura výkladu musí být jasná a logická, jeho téma může být vyjádřeno již v názvu textu. Při kompozici vycházíme z invence látky (z různých pramenů, vědeckých spisů, odborných prací, učebnic apod.). Pro určité téma shromažďujeme látku vždy z více pramenů a vybíráme jen to, co se bezprostředně vztahuje k problému. Opíráme se také o vlastní zkušenosti a uvádíme příklady z praxe. Nezapomínáme citovat prameny, z nichž jsme čerpali. Je-li téma obtížné nebo málo známé, musíme vysvětlit všechny jevy a termíny, které jsou nezbytné pro porozumění, a odkázat na prameny, odkud by měli adresáti čerpat další poučení. Dílčí témata přehledně členíme do odstavců. Postupujeme podle předem stanovené osnovy, a to od jednoduššího ke složitějšímu a náročnějšímu. Hodnotu výkladu zvyšuje závěr, v němž bychom měli shrnout poznatky, které jsme vyložili na základě odborné literatury.

Pojednání -
přesnost a
odbornost

- **Pojednání** seznamuje adresáta s podstatou probíraného jevu nebo problému, s jeho složkami a jejich významovými vztahy. Od výkladu se liší tím, že přináší nové poznatky, názory a závěry, ke kterým autor dospěl vlastní výzkumnou činností, např. analýzou dosud neznámého materiálu, zkoumáním pramenů, vlastní výzkumnou činností apod. Zachycuje výsledky vědeckého bádání odborníků zabývajících se stejnou nebo podobnou problematikou. Tyto výsledky odlišuje autor od vlastní práce graficky, a proto pojednání obsahuje bohatý poznámkový aparát (odkazy na bádání předchůdců a komentář k vlastní práci). Autor se s těmito názory vyrovnává, hodnotí je, popř. k nim zaujímá stanovisko. Při citaci rozebíraného materiálu se v poznámkách uvádí úplný *bibliografický údaj*. *Bibliografická citace* je souhrn údajů o citované publikaci nebo její části a umožňuje přesnou identifikaci. V současné době se klade velký důraz na správnou citaci, a proto doporučuji, abyste vycházeli z platné normy pro určitý obor. Když připravujete příspěvek na vědeckou konferenci, obvykle jsou součástí pozvánky požadavky na formální úpravu nejen textu, ale i struktury bibliografických citací. V pojednání se řeší složitý problém. Je určeno okruhu odborníků určité vědecké oblasti, a proto není třeba vysvětlovat např. termíny, avšak nově zavedené pojmy se musí upřesnit a vysvětlit jejich funkčnost. Pojednání bývá obvykle rozsáhlé, a proto věnujeme pozornost jeho kompozičnímu uspořádání. I když stále sledujeme ústřední problém, musíme si všimnout i těch otázek, které s tímto problémem souvisí, a proto uvádíme hned na začátku delšího textu obsah. Ve vědeckých textech používáme pro jejich uspořádání tzv. desetinné třídění (za poslední číslovkou nepíšeme tečku!).

Pro zájemce

Doporučujeme zamýšlet se vždy nad tím, zda jsou všechny naše formulace jednoznačné a zda by nebylo vhodnější některé výroky stylizovat jinak. V různých materiálech, které studujeme, pozorujeme různá nepřesná sdělení (pokud se v nich vyskytnou) a snažíme se o to, abychom se ve svých projevech nedopouštěli podobných chyb. K nejčastějším nedostatkům můžeme zařadit nepřesnost vyjádření, př. *Koupil jsem si telefon s bezdotykovým displejem, který přestal třetí den fungovat* (telefon nebo displej?). Některé z nepřesných výroků se stávají i předmětem různých humorných „vysvětlení“, př. *Na monitoru se objevilo „zmáčkněte libovolnou klávesu“, tak jsem šel ke klavíru a zmáčkl jsem cis.*

Ústní formou můžete popularizovat výsledky bádání v *přednášce*. Účastníci přednášky někdy obdrží přehled jejích základních myšlenek, tzv. *sylabus* (výťah z přednášky). Nověji se používá termín *handout* či *hand-out* (hendaut(, tj. písemné znění základních (nebo některých) bodů přednášky, které poskytneme svým posluchačům k snazší orientaci.

Přednáška

Na výkladovém postupu může být založen i *referát* a *koreferát*.

Referát upozorňuje na něco nového, aktuálního z oblasti politické, hospodářské či kulturní (např. referát o důležitém jednání, o činnosti nějaké instituce, o akci, o knižní novince, o divadelním nebo filmovém představení, o výstavě apod.). Svým informativním charakterem se shoduje se zprávou, liší se však od ní tím, že je podrobnější, více hodnotí, snaží se o něčem přesvědčit nebo někoho získat k určitému jednání. Jeho účinnost zvýšíme použitím názorných pomůcek. Adresát předpokládá od referujícího důkladnou znalost tématu, a proto nikdy nevycházíme jen z jednoho pramenu. Referát musí zaujmout především důkladnou znalostí věci. Text nesmí být přesycen fakty, aby neunavoval posluchače. Referáty o knihách můžeme doplnit předčítáním nebo citací úryvků z těchto knih, referáty o hudebních skladatelích poslechem ukázek jejich skladeb apod., referáty o technických otázkách doplníme promítáním obrazů, přehledů, grafů apod.

Kompozice referátu je závislá především na tom, komu je určen. Společným rysem všech druhů referátů je logická, přehledná a jasná výstavba.

Obecné schéma osnovy referátu:

- Stručné seznámení s problematikou, zdůvodnění zájmu o problematiku (*úvod*).
- Konkrétní problematika přehledně a logicky členěná (*jádro referátu*).
- Shrnutí, výzva, doporučení apod. (*závěr*).

Pro zájemce

Již od dob Ciceronových platí některé zásady, kterých můžete využívat stále. V úvodu referátu je vhodné oslovit posluchače, získat jejich sympatie, vytyčit téma a cíl, včetně přehledného rozvržení referátu. V jádru referátu rozved'te myšlenky naznačené v úvodu, uveďte možné námítky, pokud s nimi nesouhlasíte, vyvracejte je, stále zdůrazňujte hlavní tvrzení. V závěru pak stručně zhodnoťte hlavní poznatky, k nimž jste dospěli, a snažte se zapůsobit na posluchače tak, abyste je získali pro svůj záměr.

Příklad

Referát o knize

Návštěva v ZOO

Knihu *Všední den v pražské ZOO* vydává nakladatelství Albatros již podruhé, tentokrát v předvečer šedesátého výročí založení naší největší zoologické zahrady. Zdeněk Veselovský, Jiří Volf a Jiří Felix, tři zoologové, z nichž každý v této instituci strávil již téměř čtyři desetiletí svého odborného života, v knize čtenáře zavádějí do jejího neobyčejně zajímavého a členitého zákulisí, které je pro běžného návštěvníka neznámé a téměř nedostupné.

Praha dostala svou zoologickou zahradu jako jedno z posledních hlavních měst evropských států, o osmdesát až sto let později než jiné metropole.

Listujeme-li dnes v zažloutlých svazcích archivu nebo posloucháme-li z magnetofonových pásků vyprávění pamětníků, nepřestáváme se obdivovat houževnatosti, se kterou šel její zakladatel profesor Jiří Janda za svým cílem, aby konečně 28. září 1931 mohla Zoologická zahrada v Praze uvítat své první návštěvníky.

Dnes má pražská ZOO, přes vážné problémy ve výstavbě, pevné a uznávané místo v rodině světových zoologických zahrad. Přistupuje k celosvětové evidenci v zajištění chovaných divokých zvířat a dobrovolně ke Konvenci o mezinárodním obchodě s ohroženými druhy volně žijících živočichů a rostlin. Jsou ceněny zejména její chovatelské úspěchy. Dokazuje, že nemusí být závislá jen na dovozu zvířat z přírody, ale naopak se sama podílet na celosvětové ochraně živočichů, naučit návštěvníky dívat se na ně jako na nedílnou součást přírody v širších ekologických souvislostech.

Z knížky se čtenáři dovědí, jak odchovat zvířata, jak jim porozumět.

Po prožití *Všedního dne v pražské ZOO* si uvědomíme, že zoologická zahrada je tu nejen pro zábavu i poučení každoročních osmi set tisíc návštěvníků, ale i jako domov a často také azyl více než dvou tisíc zvířat všech kontinentů. Navíc uvěříme, že o ně pečují lidé, kterým je jejich práce koníčkem a mnohdy i vášní.

Publikace je součástí Zlatého fondu nakladatelství Albatros a Český svat ochránců přírody ji doporučuje do knihovničky mladého ochránce přírody.

(vo)

Koreferát je doplňujícím textem k referátu; bývá monotematický, referátu podřízený. Poukazuje na věc (událost) jen z určitého zorného úhlu, je exkursem do některé důležitější oblasti (problematiky) související s předmětem referátu a odlišuje se od něho svým rozsahem (je podstatně kratší).

Koreferát jako doplňující text k referátu

Formy zpracování odborného textu

Odborníci, kteří pracují s vědeckými texty, využívají pro své potřeby různých forem zpracování textu. Patří k nim:

Práce s odborným textem

- **Osnova.** Ve školní praxi začíná obvykle práce s textem sestavováním osnovy, s níž jste se seznámili v našem distančním textu již několikrát. Přehledně zachycuje myšlenkovou výstavbu celého textu, hlavní tematické složky a jejich sled. Cílem osnovy je vyjádřit v heslech obsahové členění textu, a to ve shodě s jeho stavbou. Obsah bývá spíše jen naznačen, ne vyjádřen.
- **Výtah (konspekt)** přehledně zachycuje (podobně jako osnova) myšlenkovou výstavbu celého textu. Na rozdíl od osnovy nepostihuje věcnou náplň a sled složek textu jen heslovitě, ale podrobněji, konkrétními údaji, zaznamenávanými v hutných větách (někdy bez určitého slovesa). Podstatným rysem konspektu i osnovy je přehlednost. Dosahuje se jí tím, že jednotlivé části začínáme vždy na novém řádku a zároveň využíváme i hierarchického řazení (vzájemná nadřazenost, podřazenost a souřadnost), které realizujeme využíváním různého typu znaků: římských číslic, arabských číslic, malých i velkých písmen latinské abecedy, řecké abecedy, dvojteček, závorek, pomlček apod. K částem konspektu je vhodné připojovat informace o stránkách (popř. i o řádcích), odkazy k další odborné literatuře i vlastní názory. Vypracování konspektu je časově náročné, a proto takto zpracováváme pouze obzvláště důležité články, knihy nebo jejich části.
- **Teze.** Formulace tezí se úzce pojí k formulaci textu. Stručně zaznamenávají vyjádření hlavních myšlenek a poznatků. Mohou se uvádět jako hesla v nekontextové podobě nebo jako zhuštěný text v kontextové podobě. Od osnovy a konspektu se liší tím, že nemusí svým pořadím vystihovat stavbu textu a že se shodují s textem i ve své formulaci, zejména ve stěžejních výrazech. Je vhodné, aby autor teze doplnil o odkazy ke stránkám práce, citáty důležitých částí textu a vlastními poznámkami nebo názory jiných autorů.
- **Excerpta (výpisky)** jsou nejjednodušším druhem záznamu textu. Zachycují jen některé myšlenky článku (spisu), které jsou pro čtenáře důležité nebo zajímavé. Jsou doslovným vypsáním částí textu (někdy jen věty), a proto je vhodné dávat je do uvozovek. Snadno pak od nich odlišíte vlastní poznámky. Chcete-li vypustit část textu, nahradíte ji třemi tečkami (...). Doslovných výpisků můžete následně využít ve svých jazykových projevech jako citátů. Excerpta se zpravidla píšou na volné listy nebo na kartičky formátu A6 (tj. velikost běžné pohlednice), nověji využíváme počítačového zpracování ve vhodném programu. Nahoru (nejčastěji vpravo) se píše heslo, které pojmenovává širší obor, do něhož výpisek patří. Podle hesel se lístky abecedně řadí. Za vypsáním textem uvádíme (nejčastěji vpravo dole) ještě pramen, z něhož je výpisek převzat, tj. bibliografický údaj.
- **Poznámky** tvoří myšlenky zachycené vlastními slovy.
- **Anotace.** Stručná charakteristika knihy nebo článku pro knihovnické a jiné odborné účely doplňující bibliografický a katalogizační popis.
- **Resumé (souhrn)** tvoří součást vědeckého textu. Zachycuje stručný obsah odborného textu uvedený obvykle v jednom světovém jazyce (např. v angličtině, němčině, francouzštině). Nejde v něm o postižení stavby textu. Bývá uveden na konci textu.
- **Rejstřík.** Abecední seznam termínů, osob, popř. jiných výrazů a objektů, o kterých se v textu píše a kterých se v textu užívá (podle toho rozlišujeme rejstřík věcný, osobní atd.). Umožňuje zaměřit se na dílčí

problematiku v rámci celého textu a rychlou orientaci v textu. Bývá zařazen zejména do odborných publikací, a to na jejich závěr.

- **Obsah** tvoří seznam názvů kapitol a jejich oddílů (i pododdílů) s odkazem, na které straně knihy uvedené kapitoly a oddíly najdeme. Doporučuji klást obsah před vlastní text, neboť tak usnadňujeme orientaci v textu.

Pro zájemce

Sborníky menších článků a sbírky literárních textů se nazývají **chrestomatie** (obsahují látku určenou pro jazykové vyučování) nebo **antologie** (obsahují texty k literárněvědným účelům).

Dnešní **kompedia** (přehledná syntetická díla, příručky obsahující souhrn poznatků vědního oboru), **repetitoria** (stručné souhrny učiva nebo poznatků z určitého oboru určené zvláště pro opakování), **encyklopedie** (souhrnné zpracování jednotlivých nebo všech vědních oborů, zpravidla v abecedně uspořádaných věcných heslech) aj. mají své kořeny ve středověku.

Úvaha

- **Úvaha** osvětluje problém, ukazuje jeho podstatu, složitost, vysvětluje ho z různých přístupů, uvádí nové aspekty pohledu, naznačuje zajímavé cesty řešení, hodnotí význam problému. Východiskem úvahy mohou být známé skutečnosti, ale i nahodilé zážitky. Cílem jsou obecně platné zásady, o nichž chce autor adresáta přesvědčit. Obvykle rozvíjí myšlenkové pochody a hodnotí jevy z různých přístupů. Správná úvaha je vždy logická. Při určení tématu nejprve zvážíme možnost kladného nebo záporného závěru. Uvažujeme o způsobech řešení, dokládáme příklady z literatury i z vlastní praxe. Rozlišujeme úvahy **programové, důkazové, odborné, politické, umělecké, hodnotící** aj. V každé z nich jsou obsaženy kvalifikující prvky. Od výkladu a pojednání se úvaha liší obsahem. Nerozebírá a nevykládá fakta a konkrétní jevy a ani k jejich výkladu nesměřuje. Její závěry vyplývají z logických úsudků. Obdobně jako výklad je úvaha náročná na vyjádření příčinnostních vztahů. Někdy autor sám úvahu neuzavírá, neřeší problém, jen naznačuje cestu a nechává dořešení na adresátovi. Nezapomínáme stále udržovat kontakt s adresátem, např. použitím různých druhů vět (věty zvolací, žádací, frekventované jsou věty tázací). Specifickým prostředkem jsou **řečnické otázky**. Jde o formální otázky, na něž neočekáváme odpověď (např. *Je to opravdu nutné? Můžeme tuto situaci vyřešit?*) a **řečnické odpovědi**, které jsou spojeny s řečnickou otázkou. Autor si obvykle odpovídá sám (např. *Co nám v takové situaci zbývá? - Nic, celkem nic, jen případ co nejrychleji ukončit.*). K podnícení zájmu slouží i některé **typické obraty** (např. *zamyslíme-li se nad tím; položme si otázku; někdy se lidé ptají; můžeme říci* aj.). Doporučujeme zamyslet se nad volbou vhodných **hodnotících výrazů**, především přídavných jmen (*úměrný, vhodný, vyspělý, tvůrčí* aj.) a příslovcí (*kladně, záporně, vysoko, nízko* aj.), popř. hodnotících podstatných jmen (*úpadek, vzestup* aj.), někdy i sloves (*ocenit, nedocenit, zvýšit*) apod. Zpravidla se nepoužívá odborných termínů.

Pro zájemce

V **odborném stylu** může být úvaha součástí vědecké práce. V úvodu autor uvažuje nad problémem, posuzuje ho z různých hledisek, uvádí a komentuje názory na problém. K úvaze se může vrátit v závěru práce; uvažuje o možnostech využití vyloženého problému, způsobech dalšího rozvoje, naznačuje nevyřešené problémy i výhledy práce. Jinak se úvaha pro své subjektivní zaměření v odborném stylu neuplatňuje. V publicistice může jít o politickou úvahu speciálního charakteru na aktuální téma, která je obvykle umístěna na první straně novin a nazývá se **úvodník**. Kratší hodnotící úvaha o jednotlivých událostech a jevech bývá předmětem **komentáře**. Tento útvar se vyvinul ze zprávy. V evropském tisku se osamostatnil až počátkem 19. století. Se zprávou má společné to, že vychází z faktů, liší se tím, že fakta interpretuje. Stručný komentář se označuje jako **glosa**. Úvahou může být i **fejton**, popř. **kritika**. **Literární kritika** je samostatný vědní obor s vlastním předmětem výzkumu a s vlastními výzkumnými metodami.

Příklad

Úvaha

Co je to smích?

Nechtějte po mně vysvětlení odborné. Jediný z živých tvorů je ho schopen. Člověk. Važme si tedy smíchu. Můžeme o něm mluvit z nejrůznějších hledisek, ale pro mne je poutem, které váže hlediště s jevištěm, důkazem, že na jevišti se cosi podařilo, svědectvím o účasti, nedorozumění a souladu. Jsem vděčen za své povolání, které si může kdykoli a vždýcky ověřovat své dílčí výsledky dialogem s vámi, diváky. Je mnoho jiných povolání, kde se člověk po celý život třeba ani nedozví, co dělal dobře a co naopak, povolání, jež v nedohlednu počínají, v nedohlednu končí a kdesi uprostřed se kdosi lopotí s nějakou částí onoho procesu, o jehož výsledcích mu nikdo nikdy nepodává žádných zpráv.

Lákalo mne kdysi dopídit se teoreticky podstaty smíchu. Humoru. Když mladý člověk trpí teoretizováním, protože praxe dosažitelná jen trpělivostí, prací a časem je zatím jaksí mimo dosah. A věda láká. Jsou tu termíny, které je možno užívat v debatách, vznešené pojmy, pyšné formulace a ponor.

Vzpomínám, jak jsem jednou jel tramvají a studoval právě cosi o smíchu. Rozbor. Úvahu. Proti mně seděli dva stejně mladí lidé jako tehdy já, chlapec a dívka. Smáli se. Smáli se všemu, pořád, naplno. Sotva ustali, už zase vybuchli. Stačilo jim málo. Pes na chodníku, nápis na okně, kravata pána na plošině, smáli se jeden druhému.

Pozoroval jsem je a snažil jsem se jaksí konfrontovat popudy jejich s výklady autorovými, snažil jsem se zjistit, zda princip jejich praktického smíchu je ztotožnitelný s principy tady teoreticky nanášenými, a poučit se tedy srovnáním vědy s jevem života, ale pak jsem si uvědomil absurditu svého postupu a svého sousedství s tou dvojicí. Já tu seděl zamračený, ponurý a přemýšlel jsem o smíchu. Oni, nepřemýšlející o něm, se smáli. Čemukoli. Bez příčiny, dalo se říci. Z přetlaku nálady, snad z pocitu, že tu jsou spolu, jeden vedle druhého, snad jenom ze setrvačnosti energie, která se dala do pohybu letným paprskem, motýlem ve větru, závanem větru, klopýtnutím, slůvkem...

Važme si smíchu. Važme si toho, že jsme lidé - my lidé - ze všech živých tvorů jediní smíchu schopní. A smějme se. Nepodceňujme tento projev tak specificky lidský a važme si toho, co smích vyvolává. Nemysleme si, že smích zesměšňuje, ponižuje, uráží.

(Podle M. Horníčka)

Esej je druhem úvahy na odborné téma (filozofické, literární aj.). Jde o odbornou problematiku, která je však podána uměleckými prostředky. Mistrem eseje u nás byl F. X. Šalda, autorem velmi oblíbených esejů o češtině je např. P. Eisner. A kdyby se vás náhodou někdo zeptal, jakého rodu je *esej*, nemusíte být na rozpacích. V odborné literatuře je uveden rod ženský (*ta eseje*), ale také rod mužský (*ten eseje*).

Esej

Příklad

Čeština má mnoho zdobnělin, a bývají cizincům nápadné - at' už svou hojností, at' - některé - svou povahou. A opravdu slova jako *kafíčko*, *mlíčko*, *polívčička*, *pivíčko*, *bifteček*, *párečky*, *rohlíčky*, *koláčky*, *knedlíčky*, *nudličky*, *pošušňáníčko*, *gulášek*, *kolínko* (to jedlé!), *jitrničky*, *pohodlíčko*, *do nebička* - *do peklíčka*, *božínku* vymezují český život od toho drahého *bříška* až po samotného *pánaboha* velmi pozoruhodným růženečkem zdobnělin a zdobnělinek. Jak značné možnosti zde češtině má, ukazuje dobře slovo jako *velebniček*, k němuž v jazykové praxi není vůbec nijakého základu *velebník*: nu, zdobnit velebnost, toť opravdu již výkon.

(Podle P. Eisnera)

4.3 Mikrokompozice ↑

Podle K. Hausenblase rozlišujeme:

Členění
vertikální a
horizontální

- členění **vertikální**, které odlišuje významovou důležitost jednotlivých částí textu, např. v odborném stylu základní text a poznámky k němu, uváděné i různým typem písma; v uměleckém stylu je to rozlišování

roviny autorské řeči a řeči postav, dialogu a monologu apod., formálně odlišované interpunkčními znaménky;

- členění **horizontální**, z textu vyčleňujeme části podle tématu, podle místa a času děje nebo podle logických úseků; tak vznikají odstavce, kapitoly, stejně jako různé další složky.

4.3.1 Vertikální členění výstavbového postupu ↑

Dialog. Hovořící postavy ve svých replikách navazují jedna na druhou, a tak rozvíjejí základní myšlenku. I když je dialog polytematický, je možné ho hodnotit jako jeden kontextový celek. Je běžný v soukromých ústních projevech, telefonickém rozhovoru, interview, v umělecké próze a dramatu. V soukromých projevech je usměrňujícím činitelem jeden z hovořících, v dramatu autor. Podle zaměření dialogu může být použito spisovného jazyka i nářečí, obecné češtiny, slangu apod.

O dialogu

- **Kolektivní dialog.** Jde o řadu replik následujících za sebou bez přesného udání původce projevu, kterým je jeden z kolektivu. Určuje se obvykle číslovkou řadovou, zájmenem neurčitým nebo spojením se substantivem, př. „*Nechte něco pro mne,*“ povídal první. „*Něco zbude,*“ konejšil druhý. „*Alespoň se budeme mít dobře,*“ ozval se jakýsi hlas zpoza budky. Projevy někdy následují jednoduše za sebou bez vět uvozovacích a jen z kontextu je jasné, že patří k sobě.
- **Kusý (neúplný) dialog.** V podstatě jednočlenný dialog, při němž jedna replika zůstává nerealizována, př. *Odolals všem bouřím a větru, starý příteli, a teď si stěžuješ na zlý osud. Ne? Myslíš, že je to samozřejmost?* Tato replika může být často jen fingovaná, např. když autor personifikuje přírodní živly. V uměleckém stylu mívá ilustrativní funkci.
- **„Dvojitý“ dialog.** Forma dialogu, při němž se paralelně rozvíjí myšlenkový projev, který bývá realizován určitou postavou, s níž mluvíci rozmlouvá, ale svoje myšlenky neprojevuje navenek. Příčinou neuskutečněného rozhovoru bývá závažný moment vnitřní nebo vnější. Po obsahové stránce je smyšlený projev obvykle protikladem toho, co obsahují repliky postavy. Často se tím dosahuje tajemného, někdy komického účinku; jindy zase charakterizuje postavy nebo situaci, v níž postava nejedná upřímně, př. „*Slečno, jste krásná, půvabná, líbíte se mi,*“ lákal ji Beneš. „*To víš, budu ti povídat, že jsi starý odložený ročník, ale že nutně potřebuji tvou pomoc.*“ „*Děkuji za tu poklonu,*“ tiše odpověděla.

Úkol 46

Určete typy dialogu:

„Hrr! Na ně. Bijte papežence,“ volali jezdci z prvních řad.

„Pozor na boky, nežeňte tak koně,“ ozývalo se z kopečku, obklopeného ze tří stran lesem. Bylo slyšet ohlušující vřavu boje.

„Drží se dobře, vid', bratře hejtmane,“ promluvila hnědá kápě a černé oči ostře sledovaly boj.

„Drží, drží se, děti moje...“ šeptal dojatý hlas.

„Na ně, na ně, á- á-“ bylo slyšet z prvních řad, dost už prořídlych.

Na pochod se dal druhý sled voje.

Hlava skrytá v šátku vykukla ze dveří:

„Kam jdete?“ Hledám paní Kostřanskou z prvního patra. „Není asi doma.“ To víš, budu ti vykládat, co se tu včera semlelo. „Ale já s ní nutně musím mluvit.“ - No, proč a jak ti povídat nebudu, zvědavost ti sama leze z očí.

Přímá řeč. Výrazně a jednoznačně odlišuje řeč postav od autorské řeči. Doslova reprodukuje rozhovor postavy. Od řeči autorské se liší třemi nápadnými znaky:

Přímá a nepřímá řeč

- slovesa a zájmena mohou být ve všech osobách na rozdíl od věty uvozovací (autorské řeči), která musí mít sloveso ve 3. osobě, př. *V trafice byla vyvěšena tabulka: „Jsem na poště, vrátím se hned.“*;
- slovesa mohou být ve všech časech na rozdíl od řeči autorské, která je v čase minulém. Je-li věta uvozovací v čase přítomném, jde o prezens historický;
- výrazně se odlišuje graficky, od uvozovací věty se odděluje dvojtečkou, je ohraničena uvozovkami nebo pomlčkami.

Přímá řeč je dynamickým projevem, působivým zvláště ve stylu uměleckém. Ve slohu odborném a publicistickém je spíše dokumentem (citací) bez stylových příznaků.

Nepřímá řeč. Jde o zprostředkovaný projev, o kterém se nedovídáme od původce projevu, ale od osoby další, která jeho projevy reprodukuje. V písemném projevu se nijak graficky neoznačuje, v ústním projevu postrádá intonace věty přímé. Pokládá se za stylisticky neutrální, př. *Tatínek vzkázal mamince, aby připravila oběd, jak nejlépe umí.*

Nevlastní přímá řeč je variantou řeči přímé, která v písemném projevu není odlišena graficky. Jinak zachovává zbývající charakteristické znaky řeči přímé. Je bez intonace, přispívá však k rychlému plynutí projevu. Stylisticky se jí přičítá stejná dynamika jako řeči přímé. Je znakem novodobé prózy, př. *Nemáte-li zrovna nic rozumného na práci, špitla nesměle, můžete přijít.*

Nevlastní přímá řeč

Polopřímá řeč je přechodným útvarem mezi řečí přímou a nepřímou. Významově patří k řeči postav, vyjadřuje jejich rozhovory, formálně však patří k řeči autorské. Má jednu slovesnou osobu (3. osobu) jako řeč autorská, využívá všech slovesných časů, graficky není označena. Je častá hlavně v uměleckém stylu. Její hlavní funkcí je realizovat všeobecnou tendenci po zrušení klasického protikladu mezi řečí autorskou a řečí postav. Vytváří vlastně nenápadný přechod mezi projevy vypravěče a postavy, př. *Začala se ptát, chodí-li na kluziště. Nechodí. Nemá dovolenku.*

Polopřímá řeč

Nevlastní přímá řeč a polopřímá řeč jsou hovorovými prostředky výstavby uměleckého textu, jsou dynamické a dramatizující, frekventované. K jejich pochopení je nutno poznat celý kontext a situaci. V obou případech jde o emocionální stylistické prostředky.

Smíšená řeč. Má většinu charakteristických rysů řeči vypravěče. Na to, že jde o skrytou řeč postavy, upozorňují jen jednotlivé prvky, např. signály subjektivního hodnocení situace z hlediska postavy, vyjádření vztahů časových a místních. Jde o málo vyhraněný typ.

Smíšená řeč

Úkol 47

Uved'te všechny typy vertikálního členění textu:

Voják přikývl a otevřel dvířka: - Hodně štěstí!

Usmáli se na sebe a jeden druhému zmizeli z očí. Staněk otočil do postranní ulice. Jel velmi pomalu. Opatrně objel blok a postavil vůz na svahu. Ráno by studená mašina taky nemusela chytnout. Takhle to bude jistější. Když vystoupil, pocítil, jak se mu na pevné dlažbě chvějí nohy únavou a nedočkavostí. Opatrně přibouchl a zamkl dveře kabiny. A ještě podložil kolo cihlou. Víc udělat nemůže.

Půlku tedy mám za sebou, řekl si. Ale jakpak půlku? Je to všechno jen začátek ...Cesta zpátky bude konec všeho. A to, co se stane mezitím, to poznamená můj budoucí život.

Za chvíli stál před jejich starým otlučeným domem. Ulice byla prázdná. V dálce hučela tramvaj, vítr hnal po nebi nízké mraky. Našel klíč, vsunul jej do domovních dveří, potichu odemkl a vstoupil.

Nahmatal vypínač, ale světlo nesvítlo, samozřejmě, nikdy nesvítí, když to člověk potřebuje. A on neměl v kapse sirky. Natáhl před sebe ruce, aby nenarazil o zábradlí. Klopýtavě stoupal nahoru. Ach, Růženo, je mi najednou tak úzko.

(Podle J. Marka)

Dalším způsobem zrušení napětí mezi pásmem vypravěče a pásmem postav je prolnutí obou pásem. Jde o zobrazení způsobu, jímž se cizí dialog tlumočí ve spontánním hovorovém vyprávění.

Příklad

Když se táta s mámou potkali, řekli si, to je doba, co jsme se neviděli, co pořád děláš. A máma řekla, budu se asi muset vdávat. A táta řekl, proč muset a proč asi, a máma řekla, muset, protože nechci, a asi, protože to asi udělám. A táta řekl, manželství je překonaná instituce, pojd' se mnou do kina. A máma řekla, seš moc hodnej, ale já nemám čas. Tak šli.

(Podle A. Berkové)

Vnitřní monolog je frekventovaný prostředek moderní prózy, má zobrazit život postavy, zvláště v kritických chvílích, kdy se na zachycení myšlenek člověka nehodí přímá řeč. Nebývá jasně oddělen od vyprávění, ba často se jím překrývá.

Vnitřní monolog

4.3.2 Horizontální členění výstavbového postupu ↑

Vyčleňuje rámcové složky textu, např. *název*, *odstavec*, *kapitolu* apod.

Název (titulek) závisí na stylové oblasti. V administrativním stylu má ustálenou podobu, př. *Potvrzenka. Žádost. Smlouva*. V odborném stylu uvádí stručně téma projevu, př. *Opakování slov jako aktualizací akt*. Ve stylu publicistickém plní funkci poutače a informátora. Musí být výstižný, srozumitelný a přitažlivý. Velký důraz se klade na grafické provedení. V denním tisku jsou obvyklé různé typy titulků, např. *hlavní titulek* (nejvýraznější, s funkcí orientovat), *doprovodný titulek* (stručný komentář k hlavnímu nadpisu), *podtitulek* (rozvedení hlavního titulku) a *perex* (v podstatě stručný obsah textu). Tyto titulky se mohou vyskytovat společně u jednoho článku, většinou však mají články titulek jen jediný (úvahy, politické komentáře, úvodníky, ustálené rubriky apod.).

Název (titulek)

Motto. Heslo, někdy verš nebo několikaverší, citát apod., které se uvádí na začátku knihy, kapitoly nebo článku. Hodnotí se jako podtext nebo umělecké komentování hlavního titulku. Graficky bývá odlišeno. Je víceméně záležitostí uměleckého stylu.

Motto

Intermezzo. Jednotlivé části rozsáhlejších děl bývají spojovány úseky, kterými autor dopovídá nebo naznačuje podtext.

Intermezzo

Prolog a epilog. Úvod (prolog) a doslov (epilog) se vyskytují zvláště u starších uměleckých žánrů (nejčastěji dramata). V moderní literatuře jsou řídké.

Prolog a epilog

Shrnutí. Součást odborných statí, výtah celého článku. Ve vědecké literatuře se uvádí jako resumé ve dvou až třech světových jazycích.

Shrnutí

Odstavec. Důležitý dílčí celek textu, ohraničený v písemném projevu graficky. Členění na odstavce je různé a záleží na členění podle tématu, podle logických hledisek, prostoru a času. Je to souhrn vět (někdy však může jít i o větu jedinou), z nichž má každá téma; přechody mohou být náhlé i plynulé. Odstavec má své téma, které jím probíhá a které ho spojuje ve vyšší tematickou jednotku. Může mít dvojí formu:

Odstavec

- **vyvíjející**, téma s vnitřní logikou se proměňuje v nové; vyskytuje se zvláště ve vypravování a má dynamický charakter;
- **rozvíjející**, téma uplatňuje postupně své různé stránky, vyskytuje se zvláště v popisech, jeho stylový charakter je spíše statický. Zvláštní postavení má v jazykovém projevu první a poslední odstavec. První odstavec navazuje většinou na titul, kdežto poslední shrnuje, uzavírá téma. O členění na odstavce rozhoduje autor podle vlastního záměru.

Úkol 48

Pokuste se rozčlenit text do odstavců:

Spal jsem na půdě chaty a okénko zakrývala krajkovina z lesklých cetek cirkusových maringotek. Zvenku přicházelo měsíční světlo a na lomeném stropě vytvářelo šipky připomínající let bílých ptáků. Sešel jsem dolů v pyžamu, tatínek ležel na zádech a také nespal. Klekl jsem si k jeho posteli a zas jsem se naléhavě ptal: „Jsou vůbec zlatí úhoři?“ „Jsou. Já je nespatriil, ale ty je možná spatříš. Zdvihnou se ze dna a táhnou. Seberou všechno, co jim dáš.“ Usnul jsem uklidněn. Pak jsem pracoval asi tisíc dní a spal asi tisíc nocí.

(Podle O. Pavla)

Kapitola. Je vyšší jednotka než odstavec. Kapitola se má k odstavci jako odstavec k větě. Také ona má své téma, přechody mohou být opět náhlé i plynulé. Někdy může být i tematicky uzavřená. Je relativně samostatná, může mít i svůj vlastní námět.

Kapitola

Rozsáhlá umělecká díla, ale i závažné vědecké práce bývají dále členěny na knihy, díly, př. K. Čapek: *Hordubal*, *Povětroň*, *Obyčejný život*.

Shrnutí

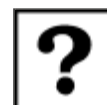

- Při výstavbě jazykového projevu je kompoziční složka neoddělitelná od složky jazykové. Rozlišujeme textovou a tematickou výstavbu jazykového projevu. Tematická výstavba je předmětem studia teorie literatury.
- Textová kompozice se dělí na makrokompozici, která se zabývá způsobem výstavby projevů jako celku, tj. slohovými postupy a útvary, a na mikrokompozici, která studuje členění textu, jeho odstupňování podle důležitosti apod.
- Pro zpracování každého tématu je třeba zvolit vhodný slohový postup a slohový útvar. Nikdy bychom neměli slohové útvary zaměňovat, anebo nevhodně kombinovat.
- K nejjednodušším slohovým útvarům patří slohové útvary na základě postupu informačního. Dělíme je na oznamovací, dokumentární a heslovité. Každý ze slohových útvarů má své zásady, které je třeba respektovat.
- Při psaní útvarů založených na vyprávěcím postupu věnujeme pozornost zvláště časovému sledu; důležitá je pestrost vyjádření a bohatost jazykových prostředků.
- Slohové útvary na základě postupu popisného vystihují podobu nebo uspořádání nějakého objektu. Při

návniku používáme vhodného spojení slov a zachováváme jednotný postup. K základním druhům popisu patří popis prostý, popis pracovního postupu, popis odborný, umělecký a publicistický.

- K slohovým útvarům na základě postupu výkladového patří výklad, pojednání a úvaha. Důležité je respektovat rozdíl mezi výkladem a pojednáním. Výklad vědecké závěry zprostředkovává, ale nerozvíjí je, kdežto pojednání uvádí názory a závěry, k nimž autor dospěl vlastní odbornou činností. Na výkladovém postupu je založen referát a koreferát.
- Úvaha je na rozdíl od výkladu a pojednání zaměřena subjektivně. Osvětluje problém z různých hledisek, avšak její závěry vyplývají z logických úsudků. Je proto třeba věnovat pozornost vyjádření příčinnostních vztahů a vhodnému použití jazykových prostředků.
- Druhem úvahy na odborné téma je esej. Autor v ní duchaplně (často i uměleckými prostředky) pojednává o odborných otázkách vědy, filozofie, umění apod.
- Mikrokompozici jazykového projevu členíme na vertikální a horizontální (podle K. Hausenblase).
- K vertikálnímu členění výstavbového postupu řadíme dialog (kolektivní dialog, kusý dialog, „dvojitý“ dialog), přímou řeč, nepřímou řeč, nevlastní přímou řeč, polopřímou řeč, smíšenou řeč a vnitřní monolog.
- K horizontálnímu členění výstavbového postupu řadíme název (titulek), motto, intermezzo, prolog a epilog, shrnutí, odstavec, kapitola (popř. knihy).

Kontrolní otázky a úkoly

1. Jaké slohové postupy rozeznáváme?
2. Které jsou základní slohové útvary na základě postupu informačního?
3. Které základní části by mělo obsahovat vypravování?
4. Objasněte, co je typické pro jednotlivé druhy popisu.
5. Jaký je rozdíl mezi výkladem, pojednáním a úvahou?
6. Co víte o kompoziční a jazykové složce jazykového projevu?
7. Jaký je rozdíl mezi textovou a tematickou výstavbou jazykového projevu?
8. Uveďte základní členění textové kompozice.
9. Charakterizujte makrokompozici a mikrokompozici.
10. Co řadíme k vertikálnímu členění výstavbového postupu?
11. Co řadíme k horizontálnímu členění výstavbového postupu?

Pojmy k zapamatování

- textová a tematická výstavba jazykového projevu
- makrokompozice
- mikrokompozice
- vertikální členění textu
- dialog
- přímá řeč
- vnitřní monolog
- horizontální členění textu
- titulek
- motto
- intermezzo
- prolog a epilog
- odstavec
- kapitola
- slohový postup
- slohový útvar
- informační postup
- vyprávěcí postup
- popisný postup
- výkladový postup

- útvary oznamovací
- útvary dokumentární
- útvary heslovité
- vyprávění
- dějový popis
- popis
- životopis
- charakteristika
- posudek
- recenze
- výklad
- pojednání
- úvaha
- esej
- teze
- konspekt
- excerpta
- anotace
- sylabus
- referát
- koreferát
- fejeton
- kritika

Průvodce studiem

Společně jsme dospěli k závěru textu. Víím, že jste studiu věnovali hodně energie a trpělivosti. Odměnou vám však může být to, že jste se obohatili o nové informace a poznatky, které můžete použít ve vaší praxi. Přeála bych si, abyste se k textu vraceli, aby se pro vás stal věrným společníkem a pomohl vám při stylizaci projevů. Jsem přesvědčena o tom, že budete úspěšní. A nejen to. Věřím, že se přece jen trochu zamyslíte nad naším mateřským jazykem a třeba i sáhnete po dalších knihách, které vám přinesou poučení.